

TENYÉSZET ÉS ÉRTELEM II.

(JUHÁSZ FERENC KÖLTÉSZETE)

Bori Imre

4.

Ahogy a fiatal Juhász epikájának van egy alakulási íve, úgy az ebben az időben keletkezett lírai darabjainak is megvan az amazzal rokon vonásokat és rokon törekvéseket mutató görbéje. A Sántha család a föltétlen igenlés, a bizalom harmóniájából született, az Apám érzelmes viszonyulásokat s így már magába fordulást jelez, A jégvirág kakasa ironikus-szatirikus hangvétele, téma-felfogása és megoldása már Juhász kiszakadását jelzi abból az intim életkörből, amelyben addig élt, kérdőjelek görbülnek a világ dolgai mögött: kítűnt, hogy az, ami olyan egyszerűnek és természetesnek látszott s biztos fogódzót jelentett, az illúziók csalfa játéka volt, az ifjú költő szép ráfogása. A világ nem olyan, mint amilyennek látszott, s a jelenségek eszmei relativizálódásával Juhász költői világának rétegződése jár együtt — gazdagodás, amelyről a stilisztika új példatára, mint Eötvös-inga a föld mélye kincseiről, előbb adott jelet a költői tudatnál, amely nem akart belenyugodni „veszteségeibe” s csalódásaiba.

Az eposzok közé ékelődött lírai termése ennek a költői küzdelemnek fragmentumait tükrözik, s arról a „válságról” vallanak, amely a költőt új utakra, új költői világokba vitték. Az eposzok jelezte három fázis ezekben is kidomborodik, üzeneteként annak a totális átalakulásnak, amelyen a költő ekkoriban átesett.

A versek első sorozata a legközvetlenebb táj- és életerzékelésből született. A költő figyelme még a külső küzdelem látványán lelkeseedik. Leírásokkal vannak teli a versek, főleg tájképekkel, amelyek mintegy jelképei is a verses indítékoknak, egyben pedig elemek, ame-

lyekből a költő következtetéseit levonja, kiugratva a költeményéből az „eszmei mondanivalót”, híven azokhoz a didaktikus intenciókhoz, amelyek az ötvenes évek elején oly divatosak voltak. 1951-ben írott tájképében például e jellegzetesnek látszó költői magatartás minden íze kitapintható. A vers általánosnak mondható szemlével kezdődik. Egy pillantás a földre, egy az égre:

A dombokon az őszi hervadás,
harmatosak a roskadt zsupptetők,
fészkébe tér a nap, arany-darázs,
felhőt habarnak fönn a repülők.

Azután a részletek rajzai következnek, a testközelből látott világ elemei sorakoznak fel:

Az úton fekete kő-Krisztusok,
a porban terelő, gágogó libák,
a dombokon túl vontató pufog,
a kis tanítónő veri a zongorát.

Jönnek a krumplis, sarjűszekerek,
a tehének himbálnak, a kerék nyekereg.
Vezetik szikkadt, szótlán magyarok.

Majd a „didaktikus” elem zárja a verset kihegyezett csattanójával, amelyben a legnagyobb szerepet a „költői ráfogás” játssza:

Köszönnek, s mennek. Arcuk poros márvány.
De szívükben a thermopylai csatánál
is vadabb küzdelem kavargó . . .

(Tájkép, 1951)

„Nem a tél jön, itt tavasz van és mindörökre az marad” — lobogtatja meg költői hitét Juhász, s a „magyar pokol” hangjait csak akkor hallja meg, amikor a múltat idézi, a háború szörnyűségeit, amikor a leírást kiszoríthatja a látomás, mint a Freskórészlet, 1951, a Dombormű című verseiben, hogy elszaporodjanak az ikerszavak, és a képek, hasonlatok áramlása meggyorsuljon:

Percnyi csönd, s hallani, mily veszettül,
mily rémülten, szinte félelmesen nyekereg
a tücskök őszi dudája, s az ajtókeret
négyyszögében a csillag, mint milliárd bogár zsziszeg . . .

Ám nemcsak a múlt zavarja meg ezt a harmonikusnak látszó költői világképet, hanem a versekben mind gyakrabban felzengő elégikus hang, tematikában pedig a családi líra, a szerelem lassú uralomra jutása, s ezzel költői formakincsének tágulása: megszólaltatja a magyar költészet „dunántúli” hangját, Vörösmarty és Berzsenyi versszíneit, ritmus-émlékeit idézve meg.

Az elégikus hang pedig az elmúlt ifjúság felett száll, immár imaginárius tájon, mintha már az elveszett Édent siratná, a boldogság pillanatát:

Hova tűntetek gyermekkori tájak:
te zúgó erdő, s ti zengő vadlibák?
Már férfi vagyok, mögöttem
tűnő ködökben száll az ifjúság ...

(Hova tűntetek)

A vers az utolsó szakokban elhagyja a melankólia tájait s ódai hangon szól a jelenről, ám ez az egyensúly már a kiábrándulás leple, a költői öncsalás gyermeke:

Már férfi vagyok, ifjú és erős.
Köröttem sorra zeng az érces férfiének.
Ó, boldog, ezerszer boldog itt az ember,
akit egy nép vall édes gyermekének!

Ez a folytonos visszakanyarodás a jelen vélt boldog pillanatához jelzi a költő érzelmi kötöttségét szívéhez nőtt világához, az illúziókhöz, amelyek ekkor még olyan valóságosoknak tűntek, hogy a költő így fohászkodhatott: „Ó, amíg élek, zengjen énekemben: szabadság, munka, öröm, szerelem ...” (Áll még a ház).

Az elégikus hang, az őszt idéző versszakok azonban mind gyakoribbak, a vershangulat borongós melankóliája mind hangosabban megszólal, a költő elégikus korszakának beköszöntét hirdetve:

Délnek húz a fecske, délnek.
Feszítik szárnyuk a szélnek
az őszi vándormadarak.
Kövér rajokban égre kelnek,
s az őszi légben énekelnek
a lassan szálló ég alatt.

A fű kiégett, ősz van újra,
s az ember újra megtanúlja
becsülni a meleg nyarat.
A ködben úszó völgytorokban
a csorda bög, s az ezüst porban
a hegynek fölfelé halad ...

(Délnek húz a fecske, délnek)

A témák, amelyekre a Juhász-versek ezekben az években rákristályosodnak, elsősorban az elégia hangjait csalják elő: az elmúlt ifjúság szépségén s elvesztésének fájdalmán borongó költői attitűd éppen úgy az elégia felé viszik el, mint a természet őszi színeinek látványa s vele a „tűnő idő” Berzsenyi-hagyománya; családi lírájában az immár elvesztett falu, kedves halottainak emléke, a távol levő hitves fájdalommas hiánya.

Az evokáció, a kedves világa feletti mélézás pedig már az elszakadás jele: a költő távol van a versekben megénekelte világtól, fölötte van,

mint ahogy azt A rezi várban című versének helyzetrajza jelzi, az emberi helyzetet, amelynek mozzanatait oly hiven megírta itt, jelképpé is növeszti:

Itt ülök a rezi várban,
alattam a fecskék gyűlnek.
Látcsóvel figyelem őket:
hogyan cikkannak, hogy röpülnek...

Juhász táj-verseinek jellegzetes indítása ez, ám a vers végén már a fecskék jelképezte „boldogság”, intim viszony vesztét emlegeti:

S kiszakadt a lencse-körből
egy óvatlan pillanatban. —
Hol vagy, fecske, hol van a szív? —
— messze húznak már csapatban.

S kutatom a végtelen, kék
semmit látcsó-mozdulatlan.
Körül csak a végtelenség.
Mi az! Szív nélkül maradtam? —

A vers derekán még magát látta a „mérhetetlen végtelenségben”, de a befejezés fent idézett szakaszaiban a figyelemgörbe alighanem egész költészetére érvényesen is, ebben a versében lendül tovább a magába merült költő alakjától a „végtelenség” felé, azok felé az új költői ihletkörök felé, amelyek ezután foglalkoztatják majd, s melynek stilisztikája is készült már az eposzok fragmentumaiban, egy-egy mikrokozmoszok versrészletben, bátrabban összekapcsolt szavaiban. S megszólal ezekben a versekben a „jární léten-tűni tájon” gondolata, az elégia meditatív pillanatainak gyümölcseként.

Mert a meditációk versei már ezek, a mélézésé, amelyből majd a „látó” költő magatartása születik meg. A reflexió, amely eddig a didaktika csattanójaként volt jelen verseiben, most az elégia borongásának is alapszíne lesz, a vers szövetébe kapcsolódik, „oka” és „szülője” lesz a versnek, nem pedig végcélja s tanulsága. Új lírai magatartása műhelye tehát lírai termésének ez a korszaka, anélkül azonban, hogy a lírai kifejezés leíró hagyományával, az önkifejezés klaszszikus magatartásával is szakított volna.

Előbb csak az ős lírai foltjai, a hangulat „tónusa”, azután a magatartás kibillenése vélt egyensúlyából, hogy azután az Óda a repüléshez verseiben ezek a megkérdőjelezett problémák szavakra is találjanak. El-elmaradoznak a versek „örömös” csattanói, s mind általánosabb lesz „az őszi időbe forduló ország” képének a rajza, új értelmezést adva az addig csak ösztönösen felbukkanó témáknak, az általánosítás felé sarkítva az addig csak „családi” vonatkozásokat mutató költői képzeteket — egy „megigézett” lélek mélybe zuhanásának tünetként:

Ó, repülés! Ifjúi vágyam! Erősebb a
tűz-szerellemnél! De megigézted a lelkem,

s de nagyot zuhantál! Mint porban hangya-nyom,
a szívben csak annyi maradt belőled!

(Óda a repüléshez)

Ekkor születik meg a Radnóti elégiáinak párjaként Juhász Áprilisi elégiája, palettájának komor színeivel dolgozva. Nem az idillikus béke magasba szálló, szemet gyönyörködtető látványa ez: Juhász e versében már az őszi rözse-tűz szemet csípő, könnyezésre ingerlő valóságában van, s az eltűnt ifjúság felett érzett fájdalom is a „mit se tettünk” s megöregszünk metsző élességével válik érzékelhetővé:

... nehezen tavaszodik, de ezen a tavaszon már
a szó is nehezebb, mint a só, kristályokban
a szívre rakódik az elhallgatott, a kimondhatatlan,
s epévé válik a kenyér a szájban, a nyál a torokban;

s a félelem is, hogy lassan megöregszünk, s mit se tettünk,
hisz tavaszodik újra, s hol van a tegnapi tavasz, a régi?

A radnóti hangvétel, a költőtárs verseire utaló vonatkozások, stilisztikai allúziók mögött azonban az illúziót veszített költő fájdalma kiabál, sóhajában pedig a tragikus felhangok kopognak, újra értelmezve, újra „látva” — immár tarlotta — az addig oly kedves és boldog tájat, már díszei nélkül, s újra énekelve motívumait ebben az új s most kimondott összefüggés-sorozatban. A tragédia szele fúj ebben a versben már, s megszületik a táj-líra helyett, a „látomás” Juhász „tragikus élet-látása” eredményeként, amelynek összefüggései a költő világhelyzetével egészen nyilvánvalónak látszanak:

... a tegnapi holtak csontja ma már a partra hányva,
a koponyán hangya-karaván hurcolja tojását; forogtak
a tegnapi meteorok, ma már az úrbe suhognak,
a tegnapi sírásók helyett ma új sírásók dalolnak; —

a tegnapi szó ma nehezebb már, kimondani
a kint nehezebb már, az álmot, s a valót,
a velőben a félelem akkor apad csak,
ha görceit oldja a hitvesi csók!

Ó, hova lettek a tegnapi álmok, a gyönyörök,
hova vitték a gyerekkori drága nyugalmat?
Hamu-vázként leromlottak a húsz évig épített
mese-várak, rothadnak a tündérek, a tegnapi fogalmak.

Nehezen tavaszodik, de már a barackfa kivirágzott,
nagy máglyafüstök feketednek, szállnak az égig,
a keserű füstben már a barackfa illata érzik.
Csak a lélek komorlik süketen, üresen, mint tavasz előtt
a barbár hordáktól gázolt üszkös, dérvert mezők.

Új tája ez Juhász költői világának, kifakult és kifosztott. „Komor dalt” énekelt itt a „holt mező” felett. S míg egyfelől a fájdalom megérelte biztonsággal szólaltatja meg az elégia ifjúságot sirató hangját

a Rezi bordal első szakaszaiban, Berzsenyi nagy pillanataival versenyre kelő feledhetetlen akkordokban:

Ne sírj ifjúság múlásán,
zúgó idő szárnyalásán,
bárhogyan süvít!
Húsos lombok mind elaszna,
hulldogálnak rőt araszna.
Az öregség sűrű hava mindent beborít.

Férfikor jön ifjúságra,
életed gyümölcsös ága,
az is elvirít...

másfelől a tájrajz apró részleteiben, mint egy a tarlott vidék megmutatta mozzanatokban, mintha szeméből el kellett volna tűnniök a kedves, ám felszíni jelenségeknek, hogy meglássa a földközeli már-már alvilági flóráját és faunáját:

Mint a szórzet a hullából,
serked a kő-koponyából
a fű és sivít.
Gaz veri a csülök-nyomot,
nehéz kontyú kisasszonyok
flóráat csipegető kezét, könnyű lépteit.

A hasonlatokba már ez az „alvilág” tör be:

Mint páncélos, bajuszos sáska-fej (csupa él, szöglet, kidülledt szem,
csőr-áll, sziklás halánték) zsandár-arc ragyog a napon...

(Betyárok sírja)

A halál-képzet vonzásában él ekkor már Juhász Ferenc, az elmúlás érzelmes képeitől a pusztulás és halál keményebb s borzalmasabb látványáig jut el, túl ezen az „alvilágon” is, a föld és az emberi szív geológiai mélyrétegeit bolygatva, s éppen e geológia asszociációjaként az „úrbe” röppenve, a tér és idő koordinátái közé, amely túl van az ember gyarlónak bizonyult boldog pillanatain. A Templom Bulgáriában című verse — az első immár teljes egészében új Juhász-vers, egy új költői szakasz előhírnöke, ennek ihletében fogant, leltározva is azokat a tárgyi elemeket, amelyeknek gazdagságával, első pillanatra szokatlan vegetációjával, kép-tarával Juhász későbbi költészete lombosodik majd ki, stilisztikáját és témavilágát, élménykörét, gondolati munkáját is jelezve. Így asszociál a bulgáriai templom-képzetre, amely a múlt véres jegyét őrzi:

Mint eleven díszétől megfosztott lófej,
vigyorgó fogsoru múlt,
amit a húmusz még el nem fődött egészen,
a húmusz, a föld, a tojás-alakú termótalaj,
amely pörög velünk, robog az úr szikra-porában.
S mit őríz magában, mit hord magában,
akár az emberi szívbe, oda mi van betemetve,

mit hurcol magában kimondhatatlan
 év-milliók óta szótlantul, panasztalan?
 Csontot, csigolyát, koponyát, önnön verejtékét,
 páfrányokat, szenet és érceket
 és ismeretlen rétegekbe kristályosult őszállatokat,
 hajdani virágok, halak rajzát a kövekben,
 régi himnuszokat és elfeledett époszok töredékét
 és megint csak csontot, csigolyát, koponyát
 és hány milliárd porhanyós szemet,
 őshalak rothadékát, gázokat, olajokat...

A történelem élménye kereste ezekben a versekben a kifejezést, s így, annyi kanyargós ösvény, látszólagos időzés után itt alakjára talált. Nemcsak komorabb színekbe öltözött így a kezdetben oly boldog és derűs életérzés, Juhász „boldog világa”, hanem értelmezhetővé is vált, a „történelem” élménye lett, a lelkesedés a sorslátás feketeségébe veszett, hogy az idillikusnak és csendes derűvel sugárzóknak hitt tája és élete felett megjelenjenek az Apokalipszis lovasai, felderengjen a jelenben a múlt kísértetjárása: elboruló, a személyi kultusz örvényeibe merülő világ látványára keresi a szavakat, a rádöbbenés élményére a látomás ajzottabb és érzékenyebb rácsait. Az Áprilisi elégia nem ké-kellő derűvel, hanem komor lobogással teli verse után a Novemberi elégiában messzemenő következményekkel járó módon fogalmazza meg nemcsak tragikus történelemlátását, amelynek elemeit jelene szolgál-tatta, hanem nevéen nevezi azokat a gondolatokat is, amelyek a jelenben költői viszonyulásait az ún. „valósághoz” megszabták, felkínálva közvetlen magyarázatát későbbi költészete szociológiai alapjaihoz is, felfedve összefüggéseit stilisztikája változásaival, alakulása irányával. Valóban „nehéz idő”, „nem-sejtett idő” hangjait halljuk ebből a versből, családi körben festve a költőt, az „itt és most” dimenzióit adva a versnek, tehát a közvetlen kifejezés vonalán haladva még:

Átölelve a feleséget készülök megnyugodni már,
 s ujjaimban a vers ritmusa, az ő lélekezete jár,
 ütemét számolom meg-megállva a szív-robaj alatt,
 de az álom se jön, a ritmus is sánta, félreszalad.
 Ideje nincs most az álomnak, a könnyű tiszta dalnak; —
 végig-nem-gondolt eszmék, át-nem-élt forradalmak,
 lázák, emlékek, vágyak örvénylenek a szív csatakos
 mélyeiben, ellentmondások patája tapos!
 Mint kénszagú nyáréji vihar után a növényzet
 párál kövéren, fülledt a föld, úgy a lélek...

— — — — —
 Lefekszem újra. Pihenni kéne. Erő a hajsztolt
 agynak, idegnek. A szívnek is, a szívnek is, a bolondnak!
 Ég a szemem, nem tudok elaludni. S ha elalszom
 is, ki tudja, mire ébredek holnap?

A vers forma-sugallata, a Radnóti tábori verseiből kölcsönzött fordulatok, a szavak radnóti hangulata a mondanivalót nemcsak színezik: atmoszféráját is jelentik. A szoba négy fala mintha jól őrzött, szögesdróttal kerített világ lenne, amelyben egyetlen menedék a szerelem,

s ami bilincsben tart: az a tehetetlenség érzése és tudata, a bizonytalanság, amely egzisztenciális létébe hatol közérzetként, az elmagánosodás fájdalmas tüneteként lobban fel ebben a versben. A panaszkodás, a kibeszélés, de a felismerés, a tünetekre szavakat találó, s e gondolatokat kimondó indulat verse is. Rajta mérhetjük le, mekkora volt a költő zuhanása ifjúsága „napfényes egéből” a valóság szikláira, s érzékelhetjük az ifjúságot sirató elégikus hang mélyből feltörő sirámat, az ősz-képzet funkcionális szerepét. Az ártatlanságát, hamvaságát veszített ifjú világlátás és világhit zokog ebben a versben a durvább erejét megmutató valóság karjai között. A költő társadalmisága másik pólusán járunk e versben — kérdőjelei a feleletadás kényszerével dörömbölnék reflexeiben.

Az Aprilisi elégia „mit sem tettünk” gondolata után a Novemberi elégijában már „az át-nem-élt forradalom” eszméje ölt testet, annak hiánya szól, amelyet Juhász nemzedéke a felszabadulással kapott meg; a cselekvően való részvételt a forradalom munkájában, a történelem aktív elvének felhasználásában. Az egyfajta kívülmaradottság: táplálta nosztalgia ez, amely nemcsak abból a felismerésből döbben fel, hogy a társadalmi élet alakulása riasztóan vakvágányra futott a személyi kultusz éghajlata alatt, hanem annak tudatából is, hogy nincs mód visszabillenteni az egyensúlyából, harmóniájából kibillent életmérleg nyelvét, hogy az ember passzivitásra van kárhóztatva, mert nem tudja feloldani azt az ellentmondást, amely elmélet és gyakorlat diszharmóniájából fakadt, úgy, hogy a szép eszme, a lelkesítő gondolatok nevében lehetetlenné vált szembeszegülni a kificamodó „valósággal”, mert az, úgy látszott, s ezt a látszatot a hatalom védte, hogy az elmélet és a gyakorlat kiegyenlítődött. Amikor Juhász Ferenc ezeket a verseket írta, lényegében költői kifejezésére talált annak az útnak, amit megtett gondolatokban, az ún. valóságlátásban is. Szinte szeme előtt vált kietlenné a táj érzelmi képe, s a lelkesedés boldog tájai után így kényszerült a dehumanizáció képeinek meglátására. A költő kiszorult az emberinek hitt világból, s ennek költői következményeit mind következetesebben vállalva, ennek kényszeréből fordult költészete az eddig csak latens módon, stilisztikai eszközként verseiben fel-felbukkanó elemek rendszerré való fejlesztése felé. Ami társadalmi-szociológiai síkon egyszerűen csak romantikus lobogású lázadásnak indult, Petőfi gesztusai újrajátszásának és megismétlésének, Juhász Ferencet a dehumanizált világ felfedezéséhez, költői kiaknázásához vitték el, kiteljesítve költészetének „modern” elemeit.

5.

A „kiszorultság” a mesébe és a történelembe ragadta indulatát, hogy ott kapjon formát az a mondanivaló, amely a lírai vallomás közvetlenebb, egyelőre még intim módján, tehát hagyományos eszközeivel, rést nem találhattak, hiszen akkor a Novemberi elégia hangjait kellett volna fokoznia, tovább mélyítve a társadalmi lázongás támasztotta szakadékokat, s a Templom Bulgáriában nagy képét kellett volna jelenébe plántálni s újraírni. A dehumanizált világról régi eszközei-

vel már nem beszélhetett, mert ekkor már nem önmagáról, hanem a világról akart szólni, annak embertelen arca elé tartani a költői tükröt. S így lépett a mesék világába.

1952—53-ban öt nagyobb lélegzetű mese került ki költői műhelyéből, immár nemcsak Petőfi modorában fogva fel témáját, hanem Arany János „meséinek” szellemét is meglesve. Még mindig a klasszikus népiesség eszménykörében mozog előadása modorában, nyelve színezésében, mintha előtte nem jártak volna olyan példamutató művek, mint Balázs Béla alkotásai, ám a mesék szimbolizmusa e felé is elindítja az asszociációkat a mese-történet jellegével, a formában megbúvó interpretációs lehetőségekkel. Ami Juhász meséinek ezen a síkon egyedi sajátossága, hogy nem pusztán csak mesék, s éppen azért beszélhetünk e művek jelképek felé indító jellegéről, mert a költő olyan mondanivalókat fogalmaz meg bennük, amelyek a közlés más módozataival nem közölhetők. Egyértelműen kimondásra törő mondanivalók váltak mesékké itt, s Juhász éppen azért írt meséket, mert a „szép hegedűszó” ősi módja volt az egyetlen is, hogy a költő dolgáról, feladatáról és sorsáról, a veszélyeztetettnek látott szépségről valómást tegyen.

S már az is jelképes, ahogy első meséjét, A halhatatlanságra vágyó királyfit abban a szellemben formálja meg, amelyben Arany A walesi bárdok című balladáját írta, s a mese első része mintha egyenesen annak mesésített változata lenne, utalásokkal átszőtt továbbköltése. A mesebeli király

... ahányszor prűszkölt, pedig sokszor prűszkölt,
küldött népe közé több farka vad testört.

Csillogva, dobogva, szűnyogsűrű rajban
száguldott a hadnép (tán valami baj van?)
hírül vinni: újra tüszszentett a király, —
s az ország népe már tudta, erre mi jár!

Ahol a paripák fűjva megtorpantak,
s vérüktől égetve prűszszögtek, forogtak,
a toronyló testőr szavát meg se várták:
„Jó egészségére!” — búsan kiabálták.

Mert aki nem mondta, annak jaj, vége volt,
iszonyú bűnéért rút halállal lakolt...
így hát valahányszor prűszkölt a nép feje,
egy ország zengte, hogy: „Jó egészségére!”

Ezt a „Jó egészséget!” tagadja meg a csillagszemű juhász, a felkent, kinek „az estéli csillag lángolt a szemében” „máglyalobogásként”. Költő volt a juhász, a pusztá Orfeusza: „A mezei vadnak, égi madaraknak, szemével parancsolt lepkéknek, halaknak”. Kinn élt pusztán:

Végtelen a pusztá, ahol a juhász élt...
Most már száraz kőröt rázogot ott a szél:
csontvázát hajdani levélnek, virágnak,
örömét egykor a juhász szamarának.

Közepén egy akác tűnődik magában,
kis halom mereng az akác árnyékában,
a halmon egy madár, tolla deres, vásott,
nézi a ködöktől nyomott pusztaságot...

A magyar irodalmi pusztá ez, a „puszta”, amelynek képzetéhez Petőfi, Ady, József Attila egyaránt adták a színeket, egy érzelmi táj, amely ott vibrál az „Alföld” és a „magyar irodalom” fogalma határán. Romantikus világ ez, s a költő alakja benne talán a legromantikusabb: a költői hivatástudatnak, a költő hatalma illúziójának ilyen megfogalmazása, a költői szó csodájához fűzött remények a fiatal, költői pályáját kezdő Juhász nagy lelkesedésének Petőfi ihlette felfogása és kivetítése.

Mit tehet a költő a személyi kultusz éveiben — egyszerűsítve így vetődhetne fel A csillagszemű juhász problematikája, Juhászt foglalkoztató eszme-sora. S mert meséről van szó, az optimista vég ellenére is, hiszen a juhász végül is győzedelmeskedik a „bősz buborék-fi” felett, a vers kicsengése, alapvető problematikája megoldása szempontjából pesszimista, hiszen a költő kiszolgáltatottsága világlik ki: börtönbe kerül, halál kerületi, s a hatalma is csak önmagát mentheti ki a veszedelemből. S mi is ez a hatalom? Az, hogy „lát”. A király a juhással való találkozásokor

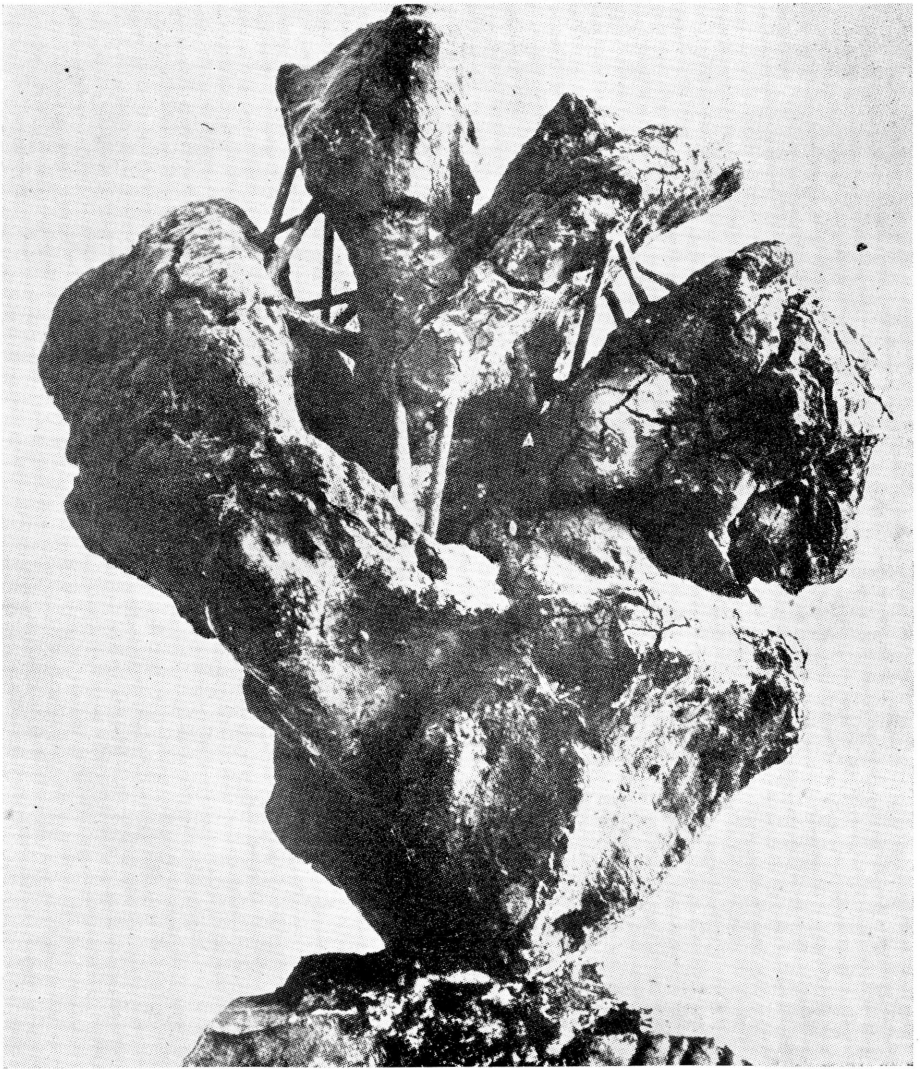
Süllyedne a földbe, illanna mint pára:
átlát ez a húson, a csontot is látja,
hiszen ez a szív legzugát kikutatja,
pince-lámpásként a hullót megmutatja.

Didereg a király, ez a szem hogy éget!
Görnyed, forog, nem lel sehol menedéket,
mintha úrben lógna, súlytalan libegve,
s láng-foltok, tej-fürtök, kód-csigák körötte.

S Juhász megoldása is, amellyel a meghurcolt juhászt ismét a pusztá felé indítja el szamarán, jellegzetesen romantikus:

Igaz, a pusztá most, mint szikkadt, ősz sörte
aggastyánarcon és burkolószik ködbe.
De a szabadságot nem lehet feledni,
öröm csak a pusztán, csak ott tud teremni!

Elsősorban azért kell romantikusnak minősítenünk ezt a szemléletet, mert a költő olyan aktív szerepének eszménye lebegett a szeme előtt, amely az adot korban illuzórikus és virtuális volt. Eszmény és valóság küzdelme ez a vers éppen ezért, s kettős is a síkja: a költő eszményi rajza a győztes optimizmust hirdeti, a tájrajz részletei a kiégett lélek pusztáját mutatják. Erre vallanak Juhász stilisztikai megoldásai is, amelyek a kietlen táj rajzában mutatkoznak meg elsősorban: a képzelet asszociatív munkáját fokozottan felhasználó szóösszetételek, képzet-kapcsolatok, Juhász már jelzett „erős képei” élményének mélyrétegébe hatolnak, s annak a lírai s benső vonulatnak a láncszemei, amelyeknek felgyűrődését, mind gyakoribb felbukkanását már eddig is jeleztük.

OLGA JEVRIĆ

centripetális forma

OLGA JEVRIĆ

anyag mozgásban

A csillagszemű juhász eszmei optimizmusát sugallja A szegény lány, aki arany virágot lépik című meséje is: azt a hitet hirdeti, hogy igaz ugyan, a királyfi a boszorkány lányával él cselszövő varázslat miatt, de az igazi menyasszony azonban egyszer mégiscsak diadalmaskodik majd, a megvakított szépség ismét ragyog s látni fog, s lépte valóban „aranyvirágot” terem, s a hajából aranyvirágok hullanak majd fésülködés közben. A vers nagyobbik felében azonban a természetbe száműzött szépség zokogása hallik:

Rítt a lány lobogva, ha a nád hullámszórt,
pókhálóban a légy jár ily hoppsza-táncot. —
Vajjon ki ne félné a tél vonítását,
ki hallaná a lány árva zokogását?

S a lebilincselte, elátkozott szépség rajzában Juhásznak ismét az a másik kép-világa jelenik meg, mind félre nem érthetőbben jelezve, hogy szoros összefüggést kell látnunk a népiességgel küzdő stíluselmekek, képek felbukkanása és a költő jelenszemelete között:

Fehér inge rongyban, látni szívszakasztó,
a két kicsi vulkán, tej-lángot fakasztó,
pőrén kiviláglik, — behavazott mályva. —
Vállába mart a tél hó-szórú kutyája.

Az „erős kép” bukkan fel a szépség szemében mutatkozó világ rajzában is:

A kovács a szemet nézte, mint a Holdat.
A nagy szemgolyóban sziklabércek voltak,
kráterek, megalvadt tavak csillámlottak...

A kiellenség, a pusztulás, immár úri tája akadt fenn ebben a szemben, amelyet a költő optimizmusa szereztet vissza mesés módon.

Mert ezekben a mesékben a győzelem éppen azért lehet győzelem s végső diadal, mert mesékben hangzik el a történet. Erre példa A Nap és a Hold elrablása című Juhász-mese is. A „mese-logika” ebben is hibátlanul működik, bár az elbeszélésből éppen az világlik ki, hogy a szépség problematikus, a jóságnak vereséget kell szenvednie, a pusztulás a részletekben rendre diadalmaskodik, s a győzelem csak a költőnek a végső igazságokba vetett hitével alakíthatja a mesét. A mindent felfaló sárkány-dúlta ország képe, a szépséget elnyelő olthatatlan étvágy pusztító munkája jelenik meg ebben a versben, a „veremsötétség”, amelyet ugyan egy pillanatra bevilágít a királyfi szerepte „táltos-Nap” és „táltos-Hold” — a költői illúzió, de ez mégsem volt az igazi Nap és Hold. Ennek a mesének a tengelyében ugyanis éppen ez a „valóságot pótló” illúziók abrakán élő táltos-szépség problémája áll, amelyből a szépséget visszaszerezni akaró költő kérdésköre nő ki — a költő szerepe vizsgálatának intim vallomásaként.

A királyfi ugyan megnyergeli a nap-lovat s cikázik rajta „mint a villám tűz-ágboga, világ-újító reményben, elektromos létezésben”, az emberek is örömmel kapják fel fejüket a feléjük lövellő fény láttán:

S fölújult a szemre süket,
vakok dörzsölték szemüket,
támolyogtak vak-bódultan,
pislogtak félig vakultan,
hunyorogtak csirizes-vak
szemek, gyulladákos héjak.
Ölelték, egymást csókolták,
kiszakállosodott fejfák...

Ám:

A ló-fény nem melegített,
nem élesztett gyökereket,
attól felhő nem sűrűdött,
víz nem fakadt, bárhogy sütött,
(a fiút ez szomorgatta,
ez csak a halált mutatta:
(világ ettől meg nem éledt!)
fagyott, aszott, holt vidéket...

A költő tragédiája, az emberekért hozott áldozat fölöslegességének gondolata csap ki a versből:

A legény a sötét csűrben,
suhogott az üres ürben:
nappal a nap-lovon nyargalt,
éjjel a hold-csikón nyargalt...

Íme a költői sors, mely erre a feladatra vállalkozik, a szenvedések árja, melyet magára kell vállalnia:

Most már az emberek láttak,
de ő indult vakulásnak,
égette a táltos háta,
mint átforrósodott lámpa.
Elfáradt a két fény-bója:
a táltos és a csikója,
a legénynek nincs ép porca,
fakó, beesett az arca,
két combja véresre törve.
Iszonyú álmoság ölte...

Meghibbanó, megzavarodott világrennd szedi ebben a mesében is áldozatait. A szépség elvesztésének a problémája, a visszaszerzése nehézségeinek a rajzai, az ellenségessé váló világ képzete ütköznek bennük össze, mint ahogy a költő is szemben találta magát ezekkel a kérdésekkel, amikor összeroppanni látta az éppen megszületett új világ még friss, lelkesedés-piros épületeit a társadalmi gyakorlat eszméket torzító, emberi kapcsolatokat és viszonylatokat megrontó, el-embertelenítő súlya alatt. Ezek a mesék annak a tanulságát zengik, hogy mind kevesebb a szépség, a költészet egzisztenciájának lehetősége, s mind több a pusztulást idéző látvány, amelyet le kell küzdeni, hogy a diadalmas vég elképzelhető lehessen.

A Nap és a Hold elrablásában felbukkant „mesterséges nap-motívum” gondolata szélesedett ki s tetőzött a Fábólfaragott Antal című mesében. Ám közvetlen, az irodalom társadalmi szerepét érintő utalásait sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A korszak irodalompolitikája a művészetnek jelentős szerepet tulajdonított az „új világ” megerettségében, s lényegében a társadalom feladatát hárította a művészi szó erejére, egy sajátos szó- és művészet-mágia uralmát hagyva jóvá, amely a valóságos tetteket nélkülözve képesnek hitte magát a társadalom gyökeres megváltoztatására, abban a naiv hitben ringatva magát, hogy a leírt szó már tett is, messzemenő társadalmi következményekkel járó cselekedet. A sematizmus, amelyet éppen Juhász Ferenc bírált oly szenvedélyesen 1951-ben, ennek a „mesterséges nap-motívumnak”, azaz: „mesterséges” tettek a leegyszerűsített karikatúrája volt. Juhásznak ez a verse félre nem érthető utalásokat tartalmaz éppen e gondolatokkal kapcsolatban, s így egészen konkrét irodalompolitikai éle is volt.

A Fábólfaragott Antal olvasásakor legkézenfekvőbbnek a Bartók-analógia kínálkozik, s e mese összefüggése A fából faragott királyfival fogódzót kínál Juhász költeménye interpretációjához is. Bartóknál a művészttragédia van a mű középpontjában: „A fababa, amelyet az én királyfim készít azért, hogy őt jelentse, hirdesse a királykisasszonynak, az a művész alkotása — írta Bartók —, amelynek ő mindenét odaadja, míg kész a mű, ragyogóan és tökéletesen, de a művész kifosztva és szegényen marad”. Bartók és Juhász műve között azonban ezen az eszmei síkon olyan nagyok az eltérések is, hogy halvány s félénk utalásokon kívül messzebb mégsem lehet jutni a kettő rokonvonásainak vizsgálatában. Bartók arra a művészttragédiára gondolt, amikor „az alkotás riválisa lesz az alkotónak, és arra a fájdalmas dicsőségre, mikor az asszonynak jobban tetszik a vers a költőnél, a kép a festőnél”.

Juhászt elsősorban a „fábólfaragottság” problémája izgatja. Meddő a napszámos és felesége, ágyékukból nem születhet utód, síró s nevető eleven gyermek. „Tavasz van, de ők csak búslakodnak, (a bánattól szívük egyre kókad), száraz kóró módján szomorkodnak: fogantja nincs náluk a csóknak, nem áldódik meg az asszony magja, virág nélkül zörög, mint száraz fa...” — mondja erről a jelképes meddőségről a költő. Így születik meg a gondolat: „nincs gyerek? Hát farag egyet fából!” Termékeny s önfeledt tavasz-nyár a természet, amikor a „fa-ember készülődő apja” végighalad a vidéken. Mámoros képek jelzik a tájat, az idill boldogsága van rajtuk alapszínek:

Az erdőben szarvasbikák futnak,
 avar zörög, a moha párálló,
 madár-kiáltás, galambok búgnak,
 szikrázik a harmatos pókháló.
 Lassú zöld zsongás az egész erdő,
 gomba pezseg, a levél csepergő...

Ám a fából faragott fiú a „szenvedéstől formálódik” csak emberkinézésűvé. A természetén készült erőszak volt a napszámos tette, s míg készült a „mű-gyermek”, a kísértetjárás éjszakája vette körül az

alkotót. Az alkotás kínjainak, szenvedéseinek jelképes megjelenítése ez? Pusztán csak arról lenne szó, hogy „az élet mit sem ér felfokozott érzések, szenvedély nélkül, az igazi alkotásnak kínban és harcban kell megszületnie és nagyvá válnia”, az alkotónak „tenger szenvedésen, kínon kell átmennie, míg megformálhatja”, miként Szabolcsi Miklós interpretálta? A műben ez is benne van, de ez a magyarázat aligha világítja meg azt a sajátos kényszert, amely Juhász művét létrehozta. Nyilván alkotás-problémáról van szó Juhásznál, ám nem az alkotás folyamatán van a hangsúly nála, hanem azon a tényen, hogy úgy kell mesterségesen életre hívni a gyermeket, ugyanolyan szenvedések árán, mintha anya vajúdná eleven gyermekét világra, s mégis mi az eredmény:

Otromba fejjel, kajsza fülekkel,
 csomós, ragyás, vastag krumpliorral,
 faragatlan kézzel, tuskó-törzsszel,
 cincér-álca, szúrágta tomporral:
 ott a fia! Búbtól talpig rajta
 csomók, erek, az évgyűrűk rajza...

Még nem is él, s máris öreg — hirdeti ez a jellemzés. S az alkotója! Mint Vörösmarty nagy, lázas versében Isten, úgy borzad el a nap számos alkotása láttán, s válik „kínszenvedett, boldogtalan boldoggá”, majd halottá:

Zokogott, mint hegyi sziklaforrás,
 zokogott, mint vihartépte erdő,
 zokogott, mint nehéz sziklaomlás,
 zokogott, mint orkán-üzött felhő,
 zokogott, mint meggyalázott asszony,
 zokogott, mint hófúvásos alkony.

Haja fehérebb az első hónál,
 bőre csontjára tapadt, mint hártya,
 szíve, gyomra nehezebb a sónál, — —
 körötte véres a fa forgácsa.
 A ruhája cafat, ujsa égett!
 Testén, kezén ezer éji bélyeg...

Az életrekelő fabáb alkotója életét szívja magába, hogy az ottmaradjon „üres lárvaként”, áttetszően, mint a „szappanbuborék”, a szívárvány alatt, amely az életrekelés aktusakor megjelent felettük.

Nagyraihavatott gyermek ez a Fábólfaragott Antal, csodát kell tennie, ha már olyan nagy ára volt életének, s ő egyetlen kardcsapással kettévágja ugyan a két aranyökröt egymáshoz fűző láncot, meg is szerzi az ökröket, melyek parazsat esznek, de azok elszáguhdanak keletre-nyugatra, s Antal is elindul, s még egy csodát tesz: a mámorral ajándékozta meg özvegyen maradt anyját és a falut: a kapufába ütött lyukból bor és pálinka folyt. Vándorútján hadakozókra bukkan s ő is beleavatkozik a csatába, „aprí!otta, mint a marharépat, az »ellenség« öntelt ivadékát”:

S Antal nyakig szemgolyóban, térdben,
szív-cafatban, velőben és bélben,
kardja ropog e kocsonya-lében,
mint mocsári fűszál leng a szélben:
kődöt kaszál, az éjszakát metszi,
rozsdás élet a szélben fűröszi...

Nagy csatatér látomásában fekszik tetemek alatt Antal is holtan, fej nélküli testtel, s most anyjának kell a szabadságukat visszanyert aranyökrök segítségével fellelnie és újra életre hívnia a táltos s csodálatos fiút.

Tragédiás, az alkotás-problémákon messze túlmutató allegorikus mese tehát A Fábólfaragott Antal, a „csinált” embernek és világnak ez a tragédiája, s itt még inkább a társadalmiság felé fejlesztette Juhász a mesék alapszövegét képező esztétikai mondanivalót. Az emberi világban indult „mese” embertelen halál-országban fejeződik be először cáfolja meg a „mese-logika” törvényét Juhász Ferenc: a történet kifut a világból s a remény elve itt halványan pislákol csupán.

A mesék „üzeneteit” összefogó s legnagyobb ambícióval készült mese-alkotása azonban a sorrendben utolsó, A halhatatlanságra vágyó királyfi című. Tapasztalatainak összegezése ez a mű — eddigi költészetének szinte már „önéletrajza” — nemcsak esztétikai vallomás, hanem társadalmiságára is mutató tett, s mint ilyen, nem független azoktól a körülményektől sem, amelyek a költő életét azokban az időkben közrefogták.

Kerestem a halhatatlanságot,
de eddig csak a szenvedést találtam...

Ez lehetne a mottója ennek az alkotásnak, amelynek íve — Juhász költészetének íve is ez — az idilli boldogság honából a boldogtalanság, a pusztulás vidékeire visz, s ennek az útnak a folytonos felbukkanása, többek között ezekben a mesékben is, arra vall, hogy a költő legizgatóbb problémája, szenvedélyes érdeklődésének a tárgya az ilyen ívű út ténye, s magyarázat-keresése annak: miért is így kellett ennek az útnak alakulnia, hol a hiba, benne-e vagy világában, úgy kellett-e történnie a dolgoknak ahogy megtörténtek, úgy kellett-e alakulnia költészetének, ahogy alakult, törvényszerű-e, hogy a tarlott és felperzselődött szív és ész tájképeit kell festenie. Miféle nyugtalanságok és hatások játszottak közre, hogy a boldogság csak egy pillanatig tartott, hogy az az időszak, amelyet „petőfiesnek” nevezünk, oly rövid életű harmóniát tudott csak biztosítani? Ennek magyarázatát kereste ebben a mesében, mint ahogy ezt célozta a Fábólfaragott Antal története is.

Idilli képpel indul a mese:

Mikor született, se a nap, se a hold
jelt nem adott. Csak királyfi volt.
Különös fényel nem írt az ég,
láng-szózatot a csillag-messzeség...

A költő hangulatfestő ereje teljében festi az ártatlanság korának, a „nem tudásnak” boldogságát, a szemlélődő és nem kérdező naiv em-

beri magatartást, amely egynek tudja magát a világgal, a természet csendes derűjét látva csak meg. A királyfi szemlélődik, s a leírás nyomán a magyar költészet egyik legbékésebb lírai tájképe készül:

Szerette nézni az őszi ködöt
a vár mögött, az erdő fölött,
— — — — —

nézni, merre száll a könnyű alkonyatban,
merre suhog a vadvizetek vad lelke
a táj fölött, hol mint üllepedett
méz, ikrás, sűrű már a napfény,
kristályokként áll össze az alkony,
s följebb áttetsző fénye lebeg
a hűnyó napnak, a nyugati parton,
s a holdsarló is áttetszik ahajt,
mint vékonyabb, halvány ceruzarajz.
S mikor már a tócsillám se látszik,
hogy az ég felé a pásztor-füst virágzik,
vagy télen a lehelet ezüst ágát,
pillanat-nyíló ezüst virágát,
mely szirmát, levelét kibontja,
s mint a füst eloszlik nyomban.
De azért mindig vidám volt,
múlatott, nyargalt és táncolt...

A királyfi boldogságát a tudás rontja meg. Boldog gyermekként távozott, s mikor három év után visszatért apja házába, egy boldogtalan Hamlet kopogtatott. A látott tájkép elmozdulása jelzi a legékesebben a „rontást”, mely a fiú lelkét fogva tartja. Ugyanabból a pontból, ahonnan a fenti idill látszott, most ilyen a táj:

... nézte, a ködös vidék, mint hold-táj
nehéz gőzökben borong, gomolyog,
s villogó túske szúr ki abból olykor,
tornyok merülnek, aranylő foltok
buggyannak, mint bővizű forrás. —
Egy sas keringett, azt nézte folyton:
alámerült, s fölbukkant oldalvást. — —

„Viaszból sodort emberformájú apró szobrot” hagyva maga után világgá indul a királyfi, s elindul megkeresni „azt a földet, ahol nem hal senki”, a „halhatatlanság birodalmát”, mert nem tudta a szívét megszalnai, nem tudta a halhatatlanságot hazudni.

A királyfi vándorútja — az emberi tapasztalatok és szenvedések útja. Sivatagba kerül: „Nem látta, hogy ritkul a növényzet, egy-két bokor feszül csak a szélnek, s ritkás fűcsomó leng, — lassan az sincs, — mint borotvált fejen hagyott hajtincs...”

Hamlet-i monológot mond a sivatagban rogyadozó királyfi, páratlan betétjét ennek a költeménynek:

És meglátott akkor ott egy koponyát
a kaktusz tövében, s bordacsontokat.
Fölvette: szem-gödrön, nyak-likon át

permetezett a homok, mint sótartóból a só!
 S hogy kirázta a gömbből a homok-agyat,
 fölkiáltott: „Te irtóztató
 halál!” — s az agy, a szemek hajdani házát,
 az eszmélet hó-vigyorú vázát
 a csigolyalyukon az ujjára tűzte,
 megpörgette, s beszélt, mint a tűzbe:
 „Hatalmad hova lett te csont-búborék,
 amit a teremtés fújt vala a nyakra,
 szappanhab gömbnél is romlandóbb agyag,
 hova lett világ-rendező agyad?
 Pitypang pelyhét a könnyű szél, az áramló nyári lég
 nehezebben dülja szét, mint téged az idő,
 az ember-szívet megkeserítő!”
 S aztán a hab-héjat a kaktuszhoz csapta,
 s indult új erővel a tűz-sivatagnak.
 De már kis csücske látszott csak a napnak,
 s rá vacogtató nagy éjszaka szakadt.
 Körötte pusztá, mint tenger-fodruó, s
 fölötte a hold, mint lassú tündérhajó . . .

Az ember sziszifuszi munkájának, elátkozottságának képei között halad a halhatatlanságra vágyó királyfi, aki éppen azért indult útnak, mert tudása nyugtalanító terhe kényszerében ebbe az élet kínálta félmegoldásba nem tudott belenyugodni, olyan élet után vágyakozva, amelyben a halál pusztulás- és mulandóság-elve nem érvényesülhet. A szerelem pillanata lehetne talán az egyetlen még, amelyben a tudás megsemmisítette idill elérhetőnek mutatkozhatna („A kertben álltak, az esti lobogásban, zengett a fű közt a hars-torkú alkony, óriás árnyéka volt a virágoknak, levele izzott a ribizkebokornak, egy-egy bogárka szállt még vakon a fénybe, bódultan kerengett, búsan zöngicsélve, egy tehénke búgott, gőzölt a föld lassan . . .”), de ezt a királyfi nem fogadja el, s innen már, maga is Sziszüphosszá válva, Sziszüphoszok között visz az útja, akik elkárhozottan végzik dolgukat, a befejezés hite, a messzi cél lebegő eszménye nevében, hogy végül is eljusson vágyai országába:

„Te úzótt-szívú gyermekem, s cselédem,
 aki úgy vágytad a halhatatlanságot,
 hogy nem döglesztette meg e lángot
 fojtó reménytelenség, bűzős szenvedés,
 mert e vágyat ölni ez mind kevés,
 ki úgy akarja, nem fogja enyészet,
 célodat hát immáron elérted:
 én az élet és a halhatatlanság
 királynője vagyok, s itt a birodalmam!

Boldogan élhetne, mint a mesék hősei most a királyfi, ám kísérti gyermekkora képeinek boldog látomása, az idill, amely az övé volt, amikor még nem „tudott”, s visszazáll, megkeresni ezt a látomást. S ahogy előbb, királyfi vándorútja leírásában a sáskajárás nagy freskóját rajzolta meg képzelete munkája nagy fegyvertényeként, most a tűnt idill helyén a pusztulás rajzában remekel:

Bömbölt a hóvihar, hó-lángja harapta
 az otthoni tájat, földig hajolt a fa,
 karmolászta nyögve a földet, sikongva.
 Itt fölépül a hó taréjos nagy tornya,
 onnan meg ellebben, mint szikrázó fátyol,
 s alázkodik a fú a szél haragjától. —
 Idegsokkos módján vacognak a bokrok, — —
 a királyfi havat nyelve csetlett-botlott,
 ami régen volt itt, nyoma sem maradt meg . . .

A Halál várja itt a királyfit, s üldözni kezdi, míg az vissza akar jutni a halhatatlanság birodalmába. Csak félig sikerül betennie a lábát oda, s így a Halál is jogot tart rá, nem tudott megmenekülni. Jellemző a mesének ez a nem végleges megoldása, nyitva hagyva a kérdést, az élet vagy a halál elve győz-e a királyfiért folyó küzdelemben, kik „egymáson így mérik a világot”.

A mese jelképei itt annyira világosak, hogy megfejtésükkel bátran adósok maradhatunk, idézve Szabolcsi Miklós interpretációját: „... a lenyűgöző és rabul ejtő művészettel felidézett események összességükben azt sugallják, hogy az élet szörnyű, hogy a hosszú életre ítélték is a halált várják, hogy pusztulás és gyász jár mindenfelé; s amikor a királyfi a halhatatlanság édeskés honából az elhagyott otthon meleg, bensőséges világába vágyódik vissza, a múlandóság nyomasztó élményén kell átmennie, s kétségbeesve s a Haláltól üzetve kell visszatérnie. Örökösen fogva tartja most már az Élet is, a Halál is...” Tegyük azonban az életbölcseletnek ehhez a rajzához azt is, hogy ebben a szemléletben Juhász költészetének a magyarázata, alapjának megvilágítása is adva van. Nemcsak arról van szó, hogy a költőkirályfi „üstökös lett s boldogtalan”, hanem arról is, hogy az ebből a boldogtalanságból kisarjadó költészet és világlátás nem kívülről, a költő szubjektív szándékából olyan, amilyen, hanem objektívebb törvények parancsából, a tudásból következően, amely lehetetlenné teszi az idilli látást, a harmónia beelátását a világba, hiszen éppen az világlik ki a felismerésekből, hogy nem az idill, a boldogság látványa a természetes, hanem a halálé, a pusztulásé, a boldogtalanságé, s csak a vegetatív élet, az önmagába feledkezett lehet boldog, a „botnagy sáskák” habzsolása „vad, részeg önkívületben”, azoké, akik „tébolyultan már egymást falják és emberhez hasonlít ez isten verése...”

Polémia is tehát ez a vers egy a költészetéről alkotott felfogással, felelet is azokra a bírálatokra, amelyek alakuló, s ebből a „tudásból” sarjadó költészetét érték (Az *Új versek* című kötete pl. Szabolcsi megfogalmazása szerint „botránykő lett, az 1952-es költői vita hullámai körülötte csaptak össze”), s megjelenítése azoknak az okoknak, társadalmiaknak és eszmeieknek, amelyek születő költészetének nemcsak tematikáját, hanem stilisztikáját is meghatározták, inspirálták és arra ösztönözték, hogy szakítson a népiesség egyszerű harmónia-világával s az ebből következő világlátással, s új utakra induljon, a közvetlenebb kifejezéstől messzibb tájak felé, a mitológia és természet anyagának költői meghódítása irányába. Az elembertelenedett világ felfedezése volt ez, de ebbe a témába, amelyben a modern költészet törekvéseivel találkozott össze, egy elkötelezett, indulatos költői lélek kap bele, aki

az elembertelenedés ismeretében azt is *tudja*, hogy létezik az emberi világ eszménye és eszméje is, ez a mesebeli „bűvös gyűrű”, amely pokolra szállása minden kalandjában ott van vele s nem hagyja elveszni. Végső fokon azzal a gondolattal és felfogással vitázik, amely csak a költő válságát tudja regisztrálni, s nem veszi észre, hogy ebben a világ válsága csillan meg, amelyben a költő él és amelyet szenvedélyesen magáénak vall. A halhatatlanságra vágyó királyfinak is az a tanulsága, hogy csak előre lehet menni s nem hátra nézni, nem az elvesztett idillt kell visszasírni és visszakövetelni, hanem új s bonyolultabb harmóniák felé kell törni a szenvedések, válságok árán is, ha pokolra kell is szállni s ha szembe is kell nézni az elembertelenedett világ tél-hűdegével, amely az emberi viszonylatokat is átjárta, eljutni a „jövő századba”, amelynek gyermeke akar a költő lenni.

Meséiről maga a költő is vallott egy alakjára nézve prózai, kifejezésben verseinek párjaként számon tartható szövegben (Egy régi verseskönyv margójára). Filológia szempotból talán legérdekesebb az a mondata, amelyben ihletének közvetlen forrásaiként a János vitézt és a Rózsa és Ibolyát emlegeti, mondván, hogy a „versek megépítési módszere is az ő ihletésükben fogant”, mert „a nép legendáiba, mondáiba és meséibe úgy ágyazza bele a költő a szívét, mint a henyótestbe petéjét a darázs, s míg fölfalja a test ragyogó, forró és erjedő, tűz-gyökér erezésű belsejét: önmagává emészti, magába építi a múltat, lesz vére és lángja a megemésztett, folytatás és indulat”. „Zord és szerelmes esztendők” szülőtteinek nevezi meséit, ugyanakkor arról beszél, hogy „valami édes archaikus mámor is elborította” — jelzésként annak a költészetében még csak lappangó s ezután megmutatkozó törekvésnek, amely a nyelvi képzeletet olyan világba ragadja, amelyhez Petőfi és Arany még nem tudott elérni, a népiesből a „népi” szelleme felé törve: a mitológiába és mágiába. Meséiben a Petőfi—Arany ihletés vonalán a lehető legvégső pontig eljutott, immár a szakítás határvonalára, mintahogy világlátása is ekkorra annyi olyan elemet tartalmazott már, amelyek népies szemléletének idillikus és „boldog” elemeit a társadalmiság síkján is szétrombolták.

6.

A világlátás és kifejezés robbanása ismét eposzi formában játszódott le, az 1954-ben megjelent A tékozló országban (Egy ismeretlen vándorköltő krónikája 1514-ből). Juhász egész költői pályája nagy fordulója ez az eposz, ebben érvényesült először maradéktalanul a mű egészét átjáróan, szellemét, lehelően kép- és világlátásának új s régóta alakuló, készülődő módja: a világ negatív képét megrajzolni. A mesékben már megkezdett költői „elidegenítés”, a maga személyének kifakítása a versből itt a „vándor-költő” szerepeltetésével lesz teljes. Olyan belső régiók meghódítására készülődött, amelyekhez az utak már nem a látott világ leírásán, költőiesítésén át vezettek, hanem a látomás „hozzáadó” technikája röpítette, az alapvetően másoló költői természet felváltja a teremtő képzelet felhevült munkája, amely már „belelát” és teremti, önállóan építkezik, tervrajzát az asszociatív képzelet-

től kérve. Új költészetének ebben az eposzban fektette le tehát alapjait, és magyarázta intencióit, felfogásának kulcsát is megmutatva. „Költészettana” is tehát ez a vers, amely nemcsak önmagában az, hanem abban a költészetben is, amelyet 1954 után alkot a költő.

A tékozló ország is, akárcsak a mesék, az alakuló lírai költő báb-állapota, s mint ilyen impozáns és szubtilis lírai verseskönyv, amelynek részletei, képei antológia-darabjai is lehetnének a modern magyar költészetnek. Tehát amorf és nem kiegyensúlyozott alkotással van itt dolgunk, annál is inkább, mert az eposzi mese immár csak halvány s gyöngye váza, de nem szilárd tartószerkezete is a műnek. Külső projekciója, térbeli kerülete sincsen az elbeszélő költészetből ismert hagyományos módon. Virtuális síkja van csak, amely látomás-sík, s mint ilyen, inkább egyetlen meditatív pillanat nem nagy sugarú köre, melynek középpontjában a „vándor-költő” áll, ki egyetlen hatalmas belső monológként mondja evokációját, utakat téve meg a kör kerületéig és vissza, a valóságos eseményeket nagyítva, részleteit kiragadva, asszociációk tüzének szításához használva, vagy csak sejtetve a valóban megtörténteket.

Szemmell láthatóan a történelem lírai értelmezéséről és átfestéséről van szó itt. Egy konkrét történelmi-társadalmi élmény mitológiai megformálása, kifejezése volt a cél, jelennek és múltnak együtt-vetítése, együtt-látása, s éppen ezért ma már nem nehéz e műben felfedezni annak a felhőnek a sejtelmét sem, amely 1956-ban árnyékolta be a költő emberi-társadalmi világát. Erre utal a cím is, amelynek aktuális kicsengéseit kortársai is csak évekkel később hallhatták meg fogékonyabbá vált hallásukkal. Elégia ez az eposz, annak a boldog „tavasz-nak” a siratása, amely csak egy pillanatig tartott:

Ez a föld mire készült? Virágot érzett itt az is: a holt kő, a kóc!
Roskadásig telt gyönyörrel a táj, mint serleg izzó gyönggyel.
Mit érzett ez a nép, hogy tódult, a szívből a szemekbe fölszálló
[kőnyvel
a kereszt alá, mikor kihirdeté a szent háborút Bakócz?

S ezek után a Vörösmarty: Előszó című verse nagy képét és hangját idéző „bőség-sorok” után s e kérdés előtt replikaként a vádoló kérdések és kitörések sora sírja a feleletet:

Hol az ember e tájról? Kihalt. Ha él, hát önmagába rejtve.
Miben higyjék még? A szabadság megperzselt, embertől-zabált
[húsában?
Csak pusztá állati, növényi lét embertelen materializmusában?
Ösvény nem ismeri, talpa rögtől, növénytől-elfelejtve...

Hol az ember? A művelő, a gondozó, a rendező okosság?
Nyögi a göröngyöt holt szíve, borzongja a lenti sötétet,
körmét növeszti kard-hosszúra, hogy kikaparja magát elébed
ezrivel, néma vétkesként — hetyke butaság, gógös gonoszság.

E táj, ha nézem, jobban éget, mint a nap, az arany-pupilla,
e táj, ha nézem, megfájdítja, vakítja szerelmes szemem:
gaz perlekedik az éggel, embercsont, zöld kardvas, lötetem,
s némán fölmagasodik, lánymellig ér zöld-lángú kínja...

majd tovább:

Hol a szabadság, az emberi? Csak percnyi volt, villám-fehér!
S jött utána a másik, a zöld tékozlás, az ember-elleni,
szabad a paréj uralma, szabad a szarvastehénnek gidát elleni,
fogan a nöstény, s apró fogakat, csontokat épít a növényi láng,
[a vér.

S búvik az ember verembe, föld alá, s elbúvik önmagába,
mint remete a hajdani sziklaörvényből magasúlt kőpalotába...

— — — — —
Riadtság, rémület, s dac a szemekben, de több a néma alázat,
a félelem lombosodik, görnyeszi a vállperec gyöngé ágát,
mint kigyó tekereg bennünk a döbbenet, viseljük a kín
[töviskoronáját,
pallosok tüze villan, ágyasul jegyzett minket a vasmellű bánat.

„Jaj, belőled mi maradt emberi remény?...” — kérdezi a vándorköltő
egyik közvetlen monológjában, s mire a vers zárórészében azt olvas-
suk, hogy:

Ó, nincs rettenetesebb, mintha látsz emberhúst faló embert!
Ahogy ökrendi-zabálja szegény tébolyult a szabadság eleven húsát,
a rondaságra kiéheztetett, a félelemtől önmagát elárúlt
[nyomorúság,
eszi és kiokádja, de újra harap, mert mások bűnétől nem vár
[kegyelmet...

— kétségtelenné lesz, hogy Juhász ebben a Dózsa-eposzban, lírai-példá-
zódó modorban, a kor, a személyi kultusz felvetette társadalmi jelen-
ségek bölcséleti kihangzású kérdéseit veti fel, az ember helyét keresi,
az emberi vonások eltűnését siratja és panaszolja, a magánosság lidér-
cével pörlekedik, a „tékozlással”, amely emberhúsba és emberi éle-
tekbe mart.

Nyilvánvaló tehát, hogy a mű tulajdonképpeni „Dózsa-motívuma”
alárendelt szerepet játszik, hogy a költő nem az 1514-es események
elmondására, megverselésére vállalkozik, hanem a történelem palástja
alatt, s ez a palást is jelkép leginkább, annak ürügyén költői vádbé-
szédét írja meg a kor eltorzult szellemisége ellen, arról a viadalról
adjon számot, amely benne is, akárcsak annyi kortársában folyt az
eszmék és a valóság szembesítésével, s arról a diadalról, amely az
utolsó szak nagy lélegzetvételében ért meg:

Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét!
Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne túrd
[a szenvedést.

Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!

Ám éppen ezek a mozzanatok magyarázzák és tárják fel azt is, hogy
miért kellett Juhász költészetében az „alvilágnak” elhatalmasodnia,
miért kellett képei építéséhez, hasonlatai formálásához az özönvíz előtti
flóra és fauna, a növényi és állati lét elemeihez nyúlania. Nem iro-

dalmi divatról van itt szó, hanem belső kényszerből, amelynek alapjai Juhász társadalom- és világlátása síkján kereshetők, abban a kérdésben, amit pl. A tékozló ország egyik versszakában így fogalmaz meg: „Marad a még-mélyebb-lét, a tengerfenék tündöklő nyomora tovább? S termelünk villanysugarat, bozótos fény-dúcokat, sárga fényport? Ó, mivé nyomorodtunk mi a kristálysírlapú, áttörhetetlen sírban: vagyunk szörny-erdők odalent a mélyben, kocsonya-derengés, állatvirágok, korcs fájdalom-ligetek, lebegő idegkócok, félholdszemű lebernyeg-álmok, rojtos szoknyaként libegő csápkoszorúk, ott rejtezzünk a mohó fényzsírban”.

„Lent virágzás. De fönt a táj? Az a gubacsi táj: egy temető” — határozza meg látásának a két síkját, s vele költeménye „emeleteit” is, egész későbbi költészetére is érvényesen. „Zúgó alvilág” és „felforralt valóság” — íme a hangok és képek, amelyekkel Juhász költészete megtelik. Vándorköltője ezért kényszerül a „puszta ország” képeibe meredni, a pusztulás látványába dermedni, s beleveszni az embernélküliséget jelző „alvilág” tobzódásába, a növényi és állati lét elhatalmasodásának rajzaiba. Belső projekcióról van itt szó, s nem konkrét táj-élmény megverseléséről:

Vascsórral kivájták az én látásomat,
fonállal levarrták tuskós szemhéjamat.
Bár azóta látok
egy másik világot,
akár a próféták — akár a próféták...

Nincs más vezetője, csak a látomás, a felidézés heve, a robbanásig feszített asszociációs indulat, „prófétai” ihletés ebben az alvilági utazásban, amelynek alapélménye legmegfoghatóbban s legegyetemesebben az alábbi szakaszokban jelenik meg, magjaként az egész költeménynek:

S míg főlepül bennünk a példa, nézni a szerelmes sáskát:
fémlemez, s üveg-gép öleli nagy vastóvisskarókkal buja társát,
s eszi mohón a nő a hím fejét, mellkasát, hallod a csont ropegását,
nézni a pillátlan szem tüzét, a kérődző száját, a csáp-dúcos fej
[bádogos villogását.

Így fal minket is a magány, van velünk nagy szerelemben,
szerelmes áldozatok, pusztulunk magunkat odaadva,
roncs-apákká, szörnyek-szülőivé, szörny-roncsokká apadva.
Hátunkra feszül mereven a halál, s részesít nemző-kegyelemben.

Anyaga és módszere is itt van ebben a kis miniatűr-remekben Juhász költőiségének A tékozló országban megénekelte pillanataként. Anyaga: az elidegenültség embertelen emberi állapota, módszere az elidegenültség kifejezésére az emberen kívüli világ képeinek halmozása a versben, elemeinek felhasználása a képek megalkotásában, az asszociációk látszólag szabad áramlása, amely azonban mégis kötött, hiszen a képzeletet, amely működik, a biológia logikája és szabályai fegyelmezik, a tudomány már, amely így költői élményé tud válni, anélkül, hogy tudományos mivoltában is jelen lenne. A tékozló ország képanyagában már ez dolgozik, hogy ezt követően majd kiteljesedjék

s uralja költészetét. Ennek a költészeti törekvésnek a gátszakadása A tékozló ország, s mint ilyen, a tobzódást is előhívta: a költő szinte nem tud betelni a képalkotás gyönyörébe, versengő lázban „látja” meg a képeket, ennek hőfoka forrasztja össze a szavakat, amelyek előtte a magyar költészetben nem kerültek együvé, s így új költői fogalmak százaival népesítette be nyelvét.

Ez az „örvénylő” kép-világ nemcsak azt a formailag és technikájával is elkülönülő három versbetétet fogja közre, amely vers-mimikriként is, formai evokációként is figyelemreméltó, különösen a Mária ének középkorian naiv szépsége, hanem azok a verstestbe épült, a narratív alapanyagba ágyazott s lényegében mégis önálló lírai darabokat is, amelyek Juhász költeményeinek gyöngyszemei, a képanyag, a látásmód felhozta valóság-elemek, az életérzés tragikus fantáziája szülte világ kristályosodási pontjai. Ezek a betétek nemcsak az amúgy is lírai fogantatású vers jellegét határozzák meg, hanem alapszínét is megadják a versnek, egyensúlya biztosítékai is, gócai Juhász ellenpont-rendszerének. Ezekben a költői fegyelem, amelyet nemegyszer látszólagos szertelenség vált fel, üli diadalait, s bennük sorra megszólalnak Juhász költői témái. A „lét édes pillanata” a „Mert boldog az anyag felszíne, mélye, boldog a magasság” kezdetű versszakban s az ezt követő szakaszokban szólal meg, az „őskorok tiszta lázának” az ódajaként, amelyet már feledett az emberiség s csak töredék-tudással bír róla, „visszasajogva” „az ember-előtti tét tudatlan, buja szerelmes magányát”; már költői alvilágába visz a Hold festette tájképe („Ó, csak akkor, csak akkor lesz emberivé e bakszagú táj. ha alkony után indul a hold mosolyogva . . . ha az űrben a félhold, mint szomorú fehér hattyú száll. Ha a hold süt, csillogni kezd az árva, vad néma ugar, hajt fény-levelet, higany-kalászt, a virág jáspis, opál . . .”), majd ennek el-lentéteként a napsütéses vidék borzalmas látványa merül fel („Ha a nap süt a rögök a vér megalvadt, fekete csomói, a karókon csecsemők feje szárad . . .”) az ihlet remekléseként. Mint ahogy remeklés a téli erdő három versszakon húzódó képe:

A szél? Beüvegezi majd az erdőt, kiszakítva lombfalait,
a tar ágak szeszélyes keretébe rak hűvös, kék üveget,
ablakkal teljes kupolák lesznek a fák, a törzsek közt táblaüvegek
eresztik át a fényt, mutatják a vadon elrejtett szentélyeit . . .

Tud új képeket találni a „nagyon fáj” József Attila-i panaszára („Fáj a vasnak, ha nyakszirtbe sujt, fáj a karónak, ha belekbe dül . . .”), a „vízi-világ” leíró-lírai megelevenítésére, s képzelete legszebb virágait nyitja, amikor a tavaszról szól: „De a föld szaga a szívet szorította, kábította az alkonyi lilában . . .” — kezdődik ez a lírai betét, s benne ilyen versszakok lírai ömlése, képgazdagsága nyűgöz le:

És nedvek lágy illata, tavaszi fűszer, arany-gőz, terhes, édes-éden
lávája szédíté a szeretni-kész világot, elég a dermedésből!

Es cinke szólt, frissen festett bundájú méhe lovódött

[ki méz-hüvelyéből,
viasz-templomát elhagyva kóborolt az álszent lovag, sárga-csikos
föltözetében.

S a rügyek a napra ültek, lila tokával, mint kis püspökök... Majd gyors kérdésekben s szélesen hömpölygő képekben a bölcselet csapkodja a líra partját, hogy Juhász életszemléletének dialektikája szóljon meg: „Virágok szaga alatt nem érzed-e a rothadás enyhe-édes illatát? S a holtak árnya mögött a virágpor illata-olaja édes... Holt anya nem szült gyermeket még, de eleven belchalt már a szerelembe... az anyaméhből a sírba, istenné teljesülsz magadban. És nincs több! Ez a legtöbb: az ember örök sugárt vet át a halálon...”

A betétek e sorozatába tartozik a sáska oly érzéketes és szemléletes leírása, a költői mikroszkópia e remeklése, majd az ősz oly megjelenítésére bukkanunk, amely a magyar líra páratlan gazdagságú képei között is feltűnő a „boldog ősz” képzetével, s ilyen zárlatával:

S a végtelen ágaira meteorokból sűrű hálót köt a tél,
mint a pók beszövi fényeivel a mindenség ablakkeretét,
az megreszket, leng, ha érzi a világszél sátán-röhejét.
Mereng a tollpihe, s az útifű azt kérdi, mire születlett?

Az eposz zárórészében pedig felcsendül a legnagyobb lélegzetű lírai betét, szinte önálló, hét szakaszos költeménye, amely a társai falta Dózsa György halálának gondolatát járja át elégikus sirást vegyítve fájdalmas és magashangú ódai-prófétai lázú indulattal: „Hát hova fusson, akinek gyökerét csak ez a só élteti... Csak meghalni lehet e szörnyű földön? Csak eltűnni, ami bánt: napok törét, a némaság gennyedező sebét, a kórt, ami tüdönk elégeti?...” A költemény eszmei, lírai vonala ebben a „siratóban” emelkedik talán a legmagasabbra, s itt forr össze a Dózsa-témával az a költőt foglalkoztató gondolatsor és képvilág, amely ma már bátran nevezhető világképének, lírája alapszövetének. Nem véletlen tehát az sem, hogy a fenti betét közelében, annak vonzásában már, szolgál meg a gondolat-kör, amely a legközelebből idézi meg Juhász képalkotó természetét is, magyarázza, miért hatalmasodott el költeményeiben az emberen kívüli természet képanyaga:

Az értelem! Mert azt akarjuk, hogy ne vak ösztönök uralják
[szívünket,
ne az anyag ős-törvénye, láza, ős-bűne, vérengzése és bujasága,
ne a mindenség szállni-vágyó virágpóra, az ágyék paráznasága,
az egymást faló, s egymásban boldog érzékiség igázzon le minket.

Ne a buja kristályok násza, csillagok tapadása, sejtelmek rettenete,
a sejtek kocsonya-láza, a világűr mibennünk, babonák varázsa,
ne a táltosok hazudozása, idegzetünk fény-érzékeny máza,
de a rendezésben rejtő értelem legyen az ember végső igézete!

Az ember legyen urrá a mindenség magányán: ez a sorsa!
S az ember magányát oldja fel a mindenség hite...

Az itt megszólaló vágyak, a „legyen” és a „kellene” óhajai, s a tagadásokba foglalt kép-sorok „embertelenséget”, állati létet, kozmikus képzeteket sugalló jellege a jelen—jövő reláció innen kisugárzó reflexei a legbeszédesebben vallanak a költő mind társadalmi-bölcséleti, mind

poétikai tendenciáiról — magyarázva és illusztrálva is egyúttal A tékozló országban megérlelt költőiséget. Ahogy József Attila költészetét végső fokon az Óda és A város peremén valamint az Elégia és a Téli éjszaka pólusai határozzák meg, s a többi verset is bevilágítják, úgy mutatja meg A tékozló ország, s benne ez a betét azt a költőiséget, amely Juhász Ferenc elkövetkező költészetét jellemzi majd. A Templom Bulgáriában már idézett élményéből, az ott megragadott történelem-élményből nőtt ki, annak egyetlen képe-utalása („elfeledett époszok töredékét...”) indult meg s kezdett osztódni, s borította el az elsődleges élményt, a „Grünwaldi képet”, amely a biológia képanyagából építette a maga bonyolult képmolekula csoportjait élő s művészi szervezetté. Ha a Templom Bulgáriában az „össejt” volt, A tékozló ország a megszületés tényének a hirdetője.

A versművész teljes fegyverzetben áll előttünk ebben a költeményben: a versforma rafinált régiségének kiképzése, a „jeremiádok” hangját hibátlanul újra megszólaltató ének, az „ősiséget” megidéző kép-mágia, ennek varázslatát szolgáló szóteremtés (mintha vulkán robbanna a magyar költői nyelvbe!), a modern szemlélettel harmonikusan megcsendülő rafinált naivság — ezek e költemény olyan új vívmányai, amelyeket költőnk tovább visz, gazdagít és elmélyít, kidolgoz költészetének újabb szakaszában. S éppen ezért, A tékozló ország a magáralalálás verse is: a tétovázások, a kísérletek korának a vége, az érettség kezdete, ennek bőségével és csorduló tobzódásával.

A kritika a „tékozló költő” felett tört pálcát kommentálva Juhász eposzát, mi, Hatvany Lajossal éppen e költemény kapcsán írhatjuk le: „ecce poeta!” — íme a költő, magáralaláltan, diadalmasan, birodalmába lépni készülöben. A magyar költészet egyik legizgalmasabb költői kalandja és teljesítménye nő majd ki ebből az itt megjelent világból.